

Smrť Boha v myslení Friedricha Nietzscheho

Matej Ferjanc

Fenomén smrti Boha je rozhodujúcou udalosťou v Nietzscheho cítení a myslení, pokiaľ ide o jeho vyrovnávanie sa s kresťanskou vierou a morálkou, no aj s predchádzajúcimi dejinami metafyziky od Platóna. Nietzsche historicky registruje platónsku a kresťanskú metafyziku. Ukazuje sa mu, že západné metafyzické myslenie je vo svojom najhlbšom základe podopreté ideou Boha, ktorá dáva zmysel rozčleneniu hodnôt na oblasť raz a navždy žiaducich a na oblasť raz a navždy nežiaducich. Nietzsche pochopil, že metafyzika predstavuje bipolárnu konštrukciu sveta, umožňuje to, čo nazýva ako „kresťansko-morálny výklad sveta“, ¹ prípadne „morálny svetový poriadok“. ² Tým má nahrávať duchovne slabému a unavenému životu, ktorý takúto oporu potrebuje. So stratou viery v Boha, ktorý bol len iluzórnym fundamentom, potom najvyššie žiaduce hodnoty ako pravda, dobro, krása strácajú zmysel, sú znehodnotené a dostavuje sa nihilizmus.

K fenoménu smrti Boha u Nietzscheho pristupujem z perspektívy viacerých mysliteľov: najmä M. Heidegger, K. Jaspers, E. Fink, G. Deleuze. Sústredím sa na dôvody a dôsledky fenoménu smrti Boha ako aj na žiaduce možnosti života po smrti Boha. Zámerom je najmä ukázať, že Nietzscheho zahliadnutie a zdôvodnenie dôsledkov, ktoré plynú zo smrti Boha v zmysle straty kresťanskej viery v jeho existenciu – pokiaľ ide o 1) dovtedajšiu metafyziku v jej onto-teologickej štruktúre, 2) stratu garancie morálneho výkladu sveta a jeho „benefitov“ ³ pre duchovne

¹ WM 1 (Friedrich NIETZSCHE, *Der Wille zur Macht*, Alfred Kröner Verlag, 2001) = KGW VIII 2[127] (Friedrich NIETZSCHE, *Werke: Kritische Gesamtausgabe*, eds. Giorgio Colli –azzino Montinari, Berlin: de Gruyter, 1967).

² Friedrich NIETZSCHE, *Genealogie morálky: polemika*, Praha: Aurora, 2002, 3. pojednání, 27 (s. 133).

³ Podľa Nietzscheho morálny výklad sveta si zakladá na nasledovných postulátoch: „Že raz a navždy existuje božia vôľa, ktorá určuje, čo človek má a čo nemá robiť; že hodnota jedného národa, jedného jednotlivca sa meria podľa stupňa poslušnosti či neposlušnosti voči božej vôli; že v osudoch národa i jednotlivca sa božia vôľa manifestuje ako *dominantná*, teda ako podklad pre trest alebo odmenu podľa stupňa poslušnosti.“ Friedrich NIETZSCHE, *Antikrist: Přehodnocení všech hodnot (fragment)*, Olomouc: Votobia, 2001, 26 (s. 56) = KSA 6, s. 195 (Friedrich NIETZSCHE, *Sämtliche Werke: Kritische Studien-*

slabého človeka, 3) charakter a duchovnú úroveň človeka projektovať celostný zmysel života – je oprávnené, pričom v našej postmodernej dobe sa niektoré dôsledky smrti Boha potvrdzujú.

Cieľom state nie je sa kriticky a komplexne vyrovnáť s Nietzscheho názormi na kresťanstvo. Ide tu o interpretáciu a analytické posúdenie myšlienkovvej koherencie toho, čo smrť Boha v myslení Nietzscheho a tých, ktorí ho v tomto premýšľaní nasledovali, znamená. To môže slúžiť ako jeden z „odrazových mostíkov“ (popri iných, keďže Nietzscheho myšlienky o kresťanstve sú členité, majú viacero nosných oblastí) pre následné, prípadne už kritické vyrovnanie sa s jeho stanoviskami v intencii existenciálneho vystavenia sa ich nárokom. Až vtedy dáva zmysel osobnejší vklad autora. To si vyžaduje rozsiahlejší a najmä odlišný formát, ako je formát značne odosobneného, analytického písania na spôsob čistého pojmového inžinierstva. Napokon to ani Nietzschemu nebolo vlastné. Najlepšie to vidno v diele *Tak hovoril Zarathustra*, ktoré podľa jeho slov predstavuje to najcennejšie, čo ľudstvu kedy daroval.⁴ Predstavuje celkový, osobnostný, nielen intelektuálny vklad. Preto dáva logiku, pokiaľ sa autor rozhodne pre polemiku prioritne v rámci umeleckého štýlu písania,⁵ pri ktorom je možné plastickejšie zachytiť jeho konflikt v prvom rade s obrazmi a víziami Nietzscheho duše, z ktorých jeho myšlienky až následne vyrastajú.

1. SMRŤ MORÁLNEHO BOHA U NIETZSCHEHO

Nietzsche odmietnutím kresťanského morálneho výkladu sveta odmieta aj jeho nosný základ – ideu Boha. Keďže západná metafyzika prostredníctvom kresťanstva poznala teologické semienko, jej znehodnotenie

ausgabe, eds. Giorgio Colli – Mazzino Montinari, Berlin: de Gruyter, 1980). Na inom mieste Nietzsche tvrdí, že v zmysle morálneho svetového poriadku sa na prírodu nahliada ako na dôkaz dobroty a starostlivosti Boha a na dejiny ľudstva ako na riadené božským rozumom. Porov. Friedrich NIETZSCHE, *Radosťná veda*, Praha: Aurora, 2003, 357 (s. 206). Je zrejmé, že všetky uvedené postuláty morálneho poriadku sveta predpokladajú vieru v existenciu Boha v zmysle kresťanskej doktríny. To znamená, že možno hovoriť o kresťanskom morálnom poriadku/výklade sveta.

⁴ Friedrich NIETZSCHE, *Ecce homo: Ako sa človek stane tým, čím je*, Bratislava: Iris, 2004, „Predhovor“, 4 (s. 6).

⁵ Výsledným produktom tejto autorskej snahy je filozoficko-náboženský román. Pozri: Matej FERJANC, *Posledný človek: Vôľa k boju*, Banská Bystrica: Dalí, 2023.

musí byť vyjadrené aj teologickým jazykom: Boh je mŕtvy.⁶ Nietzsche má na mysli smrť osobného Boha z pohľadu kresťanskej teológie ako predovšetkým garanta morálneho výkladu sveta, možno povedať „morálneho Boha“. Už v pozitivistickom období tvorby odmieta Boha aj ako ontologický a kozmologický princíp, keďže svet v zmysle vesmírneho celku je pre neho večný chaos bez poriadku.⁷ V neskorom období tvorby však myslí neosobného boha „mimo dobro a zlo“, resp. panteistického boha. Sám v tejto súvislosti píše o panteizme.⁸ Panteistický boh má byť svedectvom toho, že všetko, čo existuje a prejavuje sa, je dokonalé, božské, večné. Tým sa ponúka možnosť všetkému daniu v jeho nevyhnutnosti pritakať, otvára sa viera vo večný návrat. Tak ako je možné zmoralizovať ideu Boha, ako sa to malo diať v kresťanstve, je podľa Nietzscheho tiež naopak možné ju oslobodiť od morálky. Boh sa má stať tým, „kto v sebe zovrie celú plnosť životných protikladov a kto ich v božskom utrpení vykúpi, ospravedlní: – boh ako stojaci mimo, nad biednou, leňošskou morálkou „dobrá a zlá“.“⁹ Smrť predovšetkým morálneho Boha je tak napokon pre Nietzscheho radostná správa, keďže sa tým odmieta všetko, čo znehodnocovalo podmienky pozemského života. Morálna interpretácia totiž kladie na bytie neoprávnené nároky. Kresťansko-morálny Boh je pre Nietzscheho neudržateľný.¹⁰

Viaceri myslitelia (M. Heidegger, J.-L. Marion, G. Vattimo) to tiež vidia tak, že v ľudských srdciach zomiera len morálny Boh, presnejšie, morálna ilúzia Boha, pričom možnosť viesť kresťanský život, ktorý ukázal Ježiš, naďalej ostáva. To posledné tvrdil už Nietzsche: „Len kresťanská prax, život, aký žil ten, kto zomrel na kríži, je kresťanský... Ešte dnes je taký život možný, pre určitých ľudí dokonca nutný: pravé, pôvodné kresťanstvo bude možné po všetky časy...“¹¹ Nietzsche tak striktné odlišuje kresťanskosť samotného Ježiša a kresťanskú vieru a morálku, ktoré sa rozvinuli hlavne od sv. Pavla, následne sa pevne ukotvili autoritou Magisteria a tradíciou Cirkvi.

Nietzscheho výrok o smrti Boha, vypovedajúci o tom, že idea Boha je mŕtva, je útokom priamo na „kráľa“ ako mocenský zdroj, nosný zá-

⁶ Gelu SABĂU, „Nietzsche, Christianity and the Moral Idol,“ *Hermeneia* 17 (2016): 186–187.

⁷ NIETZSCHE, *Radostná veda*, 109 (s. 103–104).

⁸ WM 55 = KGW VIII 5[71](7).

⁹ WM 1035 = KGW VIII 10[203].

¹⁰ WM 151 = KGW VIII 2[107].

¹¹ NIETZSCHE, *Antikrist*, 39 (s. 85–86).

klad, garant morálneho svetového poriadku. Ak ten je mŕtvy, môže šmahom ruky zmietať zo stola všetko, čo by mal morálny poriadok sveta garantovať, keďže bez kráľa už nič negarantuje. Podľa Nietzscheho smrť Boha musí viesť k zrúteniu sa všetkého, čo sa opieralo o vieru v Boha, a to predovšetkým celej európskej morálky (aj s jej modernými metamorfózami) ako vo svojom základe kresťanskej morálky.¹²

To je konzekventné, teda legitímne. Všetky postuláty morálneho výkladu sveta sú mysliteľné len za predpokladu pôsobenia Boha ako Dobra samého vzhľadom na stvorenstvo. Nemá potom význam tvrdiť, že Boh od človeka v každej situácii niečo požaduje, že mieri na neho určitým činom, ktorý má byť vykonaný. Tí, ktorí stratili kresťanskú vieru, by sa podľa Nietzscheho mali vzdať aj všetkých „benefitov“, ktoré z nej plynuli – to si vyžaduje základná intelektuálna poctivosť. Ak človek odmietne to, že za ideou Boha stojí skutočný Boh, resp. ak nastáva smrť Boha v ľudskom srdci a myslí, mal by odmietnuť aj to, čo idea Boha umožňuje cítiť a myslieť: morálny výklad sveta, záhrobnú idealitu, transcendenciu sveta a objektivismus hodnôt. Smrťou Boha by sa človek mal vzdať aj platónskej duality medzi pravým, inteligibilným svetom a zdanlivým, zmyslovým svetom. Platónove idey, vrátane idey Dobra, strácajú opodstatnenie. Na miesto hodnôt zakotvených v inteligibilnom svete sa ukazuje nič. Musí sa teda začať budovať odznova, no kým sa začne, ostáva len svetonázorovo neurčitý a existenciálne zatemnený svet medzi rozvalinami niekdajšej viery – pre Nietzscheho nutná, no predsa len prechodná doba nihilizmu.

Je pravda, ako súdi K. Barth,¹³ že smrť Boha nie je pre Nietzscheho pôvodne ontologická, ale kultúrna udalosť. To znamená, že tvrdením o tom, že „Boh je mŕtvy“, sa Nietzsche obracia na tých súčasníkov, ktorí vieru v Boha už stratili, pričom neargumentuje v prospech jeho neexistencie.¹⁴ Podľa K. Jaspersa Nietzsche:

¹² NIETZSCHE, *Radostná veda*, 343 (s. 185).

¹³ KARL BARTH, *Church dogmatics*, Vol 3: Part 2, New York: T&T Clark International, 1960, s. 238.

¹⁴ Nietzsche je podľa viacerých svojich výrokov ten, kto popiera existenciu Boha, ako mu rozumejú kresťania. Nie je ale jednoduché ho kvôli tomu hneď zaradiť medzi ateistov, ako na to upozorňuje aj Kouba. Porov. PAVEL KOUBA, *Nietzsche: Filosofická interpretace*, Praha: Český spisovatel, 1995, s. 161. Jednak preto, lebo má výraznú afinitu k religiozite starých Grékov, hlavne k postave Dionýza. Cez túto postavu chce ukázať, že svet, hoci bez ľudského poriadku, rozporuplný a bolestný je božský. Nietzsche má teda výrazné pohanské sklony. Jednak preto, že si vytvoril deformujúci obraz kresťanského

nehovorí, že Boh neexistuje alebo, že v Boha neverí. Ani sa neobmedzuje na psychologické konštatovanie narastajúceho bezverectva. Skôr vníma faktický stav vecí. A keď ho už raz vníma, všetky jednotlivé črty tejto doby vyplývajú ako dôsledok tohto základného faktu. Z neho vyplýva všetko to bezodné a neblahé, všetko dvojznačné, lživé a pokrytecké, všetok nepokoj a chvat, potreba opojenia a zabudnutia, ktoré sú pre túto dobu príznačné.¹⁵

Čo potom pre život človeka znamená, keď sa ocitne v stave onoho nepokoja a chvatu, kedy už nič nedáva zmysel? V známom zlomku, kde Nietzsche prvýkrát píše o smrti Boha,¹⁶ tieto slová vkladá do úst pomätencovi, čo potom vyvoláva rôzne asociácie.¹⁷ Blázon zbesilo vnika do kostolov, aby v nich spieval „Requiem aeternam deo“ (Večný odpočinok Bohu). To nie je myslené ako výsmech z idey Boha. Nietzsche na tomto mieste nechce urážať. Je to myslené s ohľadom na vážnosť a nesmiernu dôsledky činu vraždy Boha zo strany ľudí, ktorí ho zavraždili v tom zmysle, že stratili vieru v neho. Zo zlomku cítiť mučivé napätie, neopísateľnú úzkosť z toho, čo smrť Boha pre svet znamená. Nejde o úzkosť, ktorú by pocíťovalo množstvo Nietzscheho súčasníkov, keďže táto nesmierna udalosť ešte neprenikla k ušiam väčšiny z nich. Síce už neveria v nadzmyslového a mimosvetného Boha, no nezamýšľajú sa nad tým, čo sa tým v ich živote zmenilo. Má potvrdiť zopár storočí, kým Európania pochopia, čo udalosť smrti Boha znamená.

V inom zlomku Nietzsche píše, že zopár ľudí, ktorí sú citliví pre svedecké kultúrne udalosti, zachytávajú prvé tieň, ktoré udalosť smrti Boha vrhá na Európu.¹⁸ Nietzsche patrí medzi nich – je to teda hlavne

Boha – tyrana, kata, proti ktorému sa potom vrhá v návale poranenej hrdosti. Porov. NIETZSCHE, *Tak pravil Zarathustra: Kniha pro všechny a pro nikoho*, Olomouc: Votobia, 1995, IV, „Kouzelník“, (s. 231–234). Analýza Nietzscheho postoja k existencii Boha a pohanských bohov či božstiev by si vyžadovala osobitnú štúdiu, v ktorej by sa podrobne zvažili jeho viaceré mysliteľské etapy v danej veci.

¹⁵ Karl JASPERS, *Nietzsche a kresťanstvo*, Bratislava: Petrus, 2020, s. 18.

¹⁶ NIETZSCHE, *Radostná veda*, 125 (s. 113–115) = KSA 3, s. 480–482.

¹⁷ Je možné vysvetliť postavu pomätenca na spôsob šaša v rozprávkach, ktorý je len zdanlivým bláznom, no v skutočnosti vidí veci hlbšie ako ostatní. Len on potom smie povedať kráľovi pravdu za každých okolností. Obdobne aj Nietzscheho „blázon“ je ten, kto vidí hlbšie ako ostatní a pred ich zrakmi odhalí niečo neslýchané. Prevracia veci a ich významy naruby, pretože vidí ďaleko do budúcnosti ducha; má cit pre najtichšie, pre druhých nezbadateľné udalosti ducha, ktoré svetom hýbu na tisíce rokov dopredu. Zdá sa, že toto na Nietzscheho najlepšie sedí – skrátka, „blázon“ je jeho maska.

¹⁸ NIETZSCHE, *Radostná veda*, 343 (s. 185).

jeho úzkosť. Komu je zo smrti Boha úzko, ten sa od idey Boha ešte neodpútal. Nejde teda o výpoveď zmiereného ateistu ani typicky postmoderného človeka, ako ho opisuje G. Lipovetsky, teda človeka, ktorému je fuk, že Boh je mŕtvy.¹⁹ Z. Bauman zas píše o štyroch typických postmoderných postavách. Ide o ponevierača, tuláka, turistu a hráča.²⁰ U všetkých sa vytráca potreba zmyslu ako niečoho záväzného pre celok života. To je dôsledok postmoderného životného pocitu bezstarostnosti, ľahkosti, ktorý je im vlastný. Nepristupujú k svojmu životu ako k duchovnej púti, ktorá by mala mať nejaký konečný cieľ, ktorým je pre kresťanov spása a večný život s Bohom. Idea Boha je pre nich irelevantná. Nie je pravda, že by ju odmietali, a teda zabili Boha vo svojom srdci ako Nietzsche; idea Boha skôr leží úplne mimo ich životného horizontu, perspektívy ich záujmov, takže sa s ňou nepotrebujú nijako vyrovnávať. Typický postmoderný človek potom predstavuje ten typ ľudí, ku ktorým sa obracia Nietzscheho pomätenec. Tí sú ľahostajní k smrti Boha, keďže táto udalosť k nim ešte nedorazila. Slovom Heideggera: „K takto neveriacim ešte nihilizmus ako údel (Geschick) ich vlastných dejín vôbec neprenikol.“²¹

Nietzscheho vedomie, že Boha v sebe zabil, je svedectvom niekoho, kto bytostne pociťuje nesúlad srdca svojho kresťanského detstva a budúceho neznáma bez Boha. Tým priznáva svoje kresťanské korene. Nie je k smrti Boha ľahostajný. Je to pre neho svetodejinná udalosť. Úzkosť vyvoláva to, že smrťou Boha sa človek razom ocitá v hodnotovom vákuu. Pomätenec to vyjadruje tak, že už neexistuje žiadne Hore a Dole, zmizol celý horizont, ovanul nás prázdny priestor, blúdime nekonečnou ničotou.²² Tieto expresívne formulácie znamenajú to, že nielenže sa stratila Bohom garantovaná základná bipolárna konštrukcia stabilného, nezvratného dobra a nezvratného zla, no aj situáciou podmienený rozdiel medzi dobrom a zlom sa nateraz zdá byť pochybným. Smrťou Boha sa zahmlilo hodnotové pole, ktoré dovtedy v európskom priestore bolo zaplnené najmä kresťanskými ideálmi a odôvodnené racionálnou metafyzikou. Zrazu nie je jasné, ako by sa mal ľudský život rozvíjať, dokonca, či by sa vôbec mal ďalej rozvíjať.

¹⁹ Gilles LIPOVETSKÝ, *Éra prázdnoty: Úvahy o súčasnom individualizmu*, Praha: Prostor, 2003, s. 47.

²⁰ Zygmunt BAUMAN, *Úvahy o postmodernej dobe*, Praha: Slon, 2002, s. 25.

²¹ Martin HEIDEGGER, *Nietzscheho výrok „Bůh je mrtvý“*, Praha: OIKOYMENH, 2020, s. 15.

²² NIETZSCHE, *Radostná věda*, 125 (s. 114).

Prečo ale došlo k smrti Boha, prečo ho niektorí ľudia mali zavraždiť? Viera v neho sa vytratila, lebo kresťania v dôsledku silne pôsobiacej potreby života v pravde, ktorú rozvinula kresťanská spiritualita, napokon rozpoznávajú zamaskovanú súpodstatnosť (zameniteľnosť) Boha a ničoty, lož vo viere v Boha, nič za transcendenciou hodnôt. Nad vierou v Boha tak mala zvíťaziť samotná kresťanská morálnosť, resp. dvetisíc rokov výchovy k pravde, ktorá mnohých priviedla k úprimnému ateizmu. Jemnosť kresťanského svedomia napokon sublimovala do intelektuálnej čistoty za každú cenu, takže výsledkom má byť smrť Boha v ľudskom srdci. Takto si teda malo kresťanstvo samo pod sebou podpíliť konár. Podľa Nietzscheho na filozofickom poli to bol ako prvý A. Schopenhauer, kto pochopil, že bytie vôbec, s ním aj príroda a ľudské dejiny, nemajú božskú pečať. Poníma ho ako prvého nezvratne presvedčeného ateistu, ktorý sa vydesil nad otázkou, či bytie vôbec má zmysel.²³

Idea Boha u Nietzscheho zomiera aj z toho dôvodu, lebo v jej základe nahliada vôľu k ničote. Monoteistická viera v kresťanstve má byť stimulovaná unavenosťou z pozemského života, napokon smrteľným skokom mimo neho – do záhrobia. Za ideou Boha je vyčerpanosť ducha, jeho neschopnosť, slabosť prijať parametre pozemského života, Zem ako posledné kritérium hodnotenia a pravdy. To má viesť k pohrdaniu telom, telesnosťou, zmyslovosťou, k projekcii mimosvetného Boha. To všetko majú byť symptómy vôle k ničote. To znamená, že Boh bol v kresťanstve už od počiatku mŕtvy v tom význame, že predstavoval projekt vôle, ktorá sa spreneverila základným inštinktom a konštantám pozemského života, resp. predstavovala projekt skrytej, neuvedomelej vôle k ničote: „Vôľa k ničote ovládla vôľu k životu...”²⁴

Je zjavné, že pre Nietzscheho je idea Boha len odrazom, produktom silnejúceho alebo slabnúceho života ľudí, ich spoločenstiev, nie ničím, prostredníctvom čoho by sa adekvátne alebo neadekvátne dalo vypovedať o samotnej bytosti Boha. Nietzsche relativizuje obraz Boha v závislosti od stúpajúcej alebo klesajúcej aktívnej vôle k moci národa, ktorý si takýto obraz vytvára. Schvaľuje potom len taký obraz božstva, do ktorého je premietnuté pritakanie aj tým najťažším, najbolestnejším a najrozporupľnejším stránkam pozemského života. To je pre neho

²³ Tamtiež, 357 (s. 206). WM 1 (K plánu) = KGW VIII 2[127].

²⁴ WM 401 = KGW VIII 14[140].

exemplárne premietnuté do postavy Dionýza predovšetkým tak, ako túto mytologickú postavu reflektovala Grécka antická tragédia.²⁵

2. OSOBNOSTNÉ TYPY ĽUDÍ PO SMRTI BOHA

V diele *Tak hovoril Zarathustra* opäť narážame na tézu o smrti Boha. Tentoraz ju vyslovuje Nietzscheho vykreslenie Zarathustru,²⁶ ktorý predtým, ako zvestuje učenie o nadčloveku, večnom návrate a vôli k moci, má silnú potrebu povedať, že „Boh je mŕtvý“.²⁷ Až keď sa hodnotové pole ukáže ako vyprázdnené, môže byť zaplnené niečím novým. Smrť Boha je tak východiskovým bodom Zarathustrovho (Nietzscheho) učenia.²⁸ Ako sa ďalej ukáže, je to príležitosť k dovtedy neslýchanej duchovnej veľkosti. Zároveň je tým dané nebezpečenstvo krajného zúboženia človeka. To znamená, že nožnice žiaduceho a nežiaduceho sa po smrti Boha roztvárajú viac ako kedykoľvek predtým.

Nietzsche podáva dôvody a dôsledky smrti Boha aj cez vykreslenie viacerých postáv: jednak cez tzv. posledných ľudí, jednak cez tzv. vyšších ľudí: najmä vešta veľkej mdloby, posledného pápeža a najohyzdnejšieho človeka.²⁹ Predstavitelia vyšších ľudí zabíjajú Boha vo svojom srdci, no zároveň sa od neho pozitívne, resp. stvrdením života pritakávajúcich hodnôt, neodpútavajú. Pritom sa chvíľami opäť stávajú nábožnými, modlia sa, odriekajú litánie.³⁰ To znamená, že z Nietzscheho pohľadu prezentujú neuspokojivú úroveň ľudského života po smrti Boha. Zároveň treba povedať, že udalosť smrti Boha už k ním dorazila, keďže sú ňou hlboko poznamenaní, trpia ňou. Preto aj vajú, chvíľami sa

²⁵ NIETZSCHE, *Zrod tragédie z ducha hudby. Případ Wagner. Nietzsche proti Wagnerovi*, Bratislava: Národné divadelné centrum, 1998, 10 (s. 51–53). Porov. tiež: MATEJ FERJANC, „Ježiš Nazaretský a Dionýz z Nietzscheho perspektívy a z kresťanskej perspektívy“, *Studia Aloisiana* 12, č. 1 [7–9] (2021): 5–22.

²⁶ Zarathustra ako prvý v dejinách vytvoril najosudnejší omyl – fundamentálnu ruptúru medzi dobrom a zlom. Preto má z dôvodu pravdivosti povinnosť prekonať moralizmus a formulovať imorálny postoj. Porov. NIETZSCHE, *Ecce homo*, „Prečo som osudom“, 3 (s. 116) = KSA 6, s. 367.

²⁷ NIETZSCHE, *Tak pravil Zarathustra*, I, „Zarathustrova predmluva“, s. 9 = KSA 4, s. 13.

²⁸ Eugen FINK, *Filosofie Friedricha Nietzscheho*, Praha: OIKOYMENH, 2011, s. 77.

²⁹ Nietzsche vykresluje aj ďalšie typy vyšších ľudí v 4. časti diela *Tak hovoril Zarathustra*.

³⁰ NIETZSCHE, *Tak pravil Zarathustra*, IV, „Probuzení“, s. 287.

vracajú už raz k prekonanej viere a nechápu dosť dobre Zarathustrovo nové učenie o večnom návrate toho istého.³¹

Jedine Zarathustra prezentuje taký postoj a prax, ktoré Nietzscheho uspokojujú, keďže hlása tvorivú moc človeka do budúcnosti. Preto na rozdiel od vyšších ľudí neskrýva hanbu, seba pohrdanie, nostalgiu za minulosťou Božej prítomnosti a pesimizmus vôle k životu. Potom ani to, že sa po smrti Boha ukazuje svet ako imorálny, teda, že dianie sveta sa neriadi ani rozumnými, ani milosrdnými, ani žiadnymi ľudskými požiadavkami, nie je dôvod na pesimizmus.³² Pre Zarathustru práve vtedy stojí za to žiť na Zemi, pokiaľ vo svete mimo dobra a zla sú všetky slastné a bolestné veci a udalosti súčasťou jedného celku, z ktorého nič nesmie byť vynechané, keďže sa to bude večne vracaf.³³

Posledný človek sa dokáže vyrovnaf so smrťou Boha bez nejakej duševnej nepohody. Nepotrebuje stavať vysoké ideály, keďže sa uspokojí s drobnými potešeniami. Stelesňuje typ, ktorý sa stotožnil s konformným prežitím bez toho, aby chcel duchovne rásť. Šťastie vidí v zdobných cnostiach a rozkošiach, pričom odmieta heroické úsilie. Poslední ľudia tvoria stádo oviec, ktoré sa podobajú jedna druhej, avšak už bez pastiera, bez pána. Život sa nivelizuje, stáva sa banalitou.³⁴ To sa do istej miery blíži životu postmoderných ľudí, ku ktorým však udalosť smrti Boha ešte nedorazila.

Vyšší ľudia majú spoločné to, že bytostne zakusujú duchovnú biedu v spoločnosti plytkých a dotieravých posledných ľudí po smrti Boha, kedy sa dekadentná spoločnosť, ktorá kompromituje hodnotu pozemského života, vymkla spod kontroly kresťanského stáda. Vyšší ľudia vyhľadávajú spoločnosť Zarathustru v jeho jaskyni, kde osamote žije. Na rozdiel od neho trpia stratou viery v Boha, takže sú to zúfalcí. Sú „zbytkom Boha na Zemi“. Preto sú pre seba nebezpečnými vrahmi Boha, keďže predtým, ako ho zavraždili, boli na neho najviac upnutí. Do idey Boha vložili horúce srdce, ktoré teraz odkazuje na nič. Vôľa k ničote, ktorá bola predtým nevedomelá, sa smrťou Boha stala vedomou. Prichádzajú za Zarathustrom, pretože v ňom vidia toho, kto im vďaka vnútornej sile svojej samoty a bezbožnosti môže ukázať, ako po smrti Boha životu priťakaf. Výkrik úzkosti jedného z vyšších ľudí vyláka Zarathustru z jeho

³¹ Tamtiež, IV, „Znamení“, s. 298.

³² WM 146 = KGW VIII 2[197].

³³ NIETZSCHE, *Tak pravil Zarathustra*, IV, „Píseň opojení“, s. 291–298.

³⁴ Tamtiež, I, „O nadčloveku a posledním člověku“, s. 13–15 = KSA 4, s. 16–18.

jaskyne, kde napokon pozíva všetkých predstaviteľov vyšších ľudí. Nie sú však pre neho cenní sami osebe, ale len ako most, smerujúci k nadčloveku.

Veštec veľkej mdloby ohlasuje, čo sa stalo po smrti Boha: „Všetko prázdne je, všetko jedno je, všetko bolo. ... Ach, kde je ešte more, kde by bolo možné sa utopiť. ... Veru, aj k umieraniu sme príliš zomdlení. ... Všetkého života som sa odriekol, tak som sníval.“³⁵ Život sa po smrti Boha ukazuje bez zmyslu, len ako zbytočné trápenie a márnosť, ktoré treba negovať. Uvedomelá vôľa k ničote sa u vešťa veľkej mdloby transformuje na ničotu vôle. Ukazuje sa, že lepšie ako chcieť nič (nevedome ako aj vedome) je nič nechcieť, teda vôbec nechcieť. Nietzsche nazýva tento prístup k svetu, životu ako pasívny nihilizmus, kedy sila ducha je už úplne vyčerpaná, už sa neverí v hodnotu vôle ako takej. Z takejto situácie podľa Nietzscheho vyrástol aj budhizmus, ktorý potom hlása vyhasnutie vôle, ako aj jeho európsky protagonista A. Schopenhauer.³⁶

Posledný pápež tiež vie, že Boh je mŕtvy, no nemá síl sa odpútať od tejto idey. Je síce mimo službu, no vo svojom vnútri je stále ideou Boha spútaný, keďže žije v spomienkach. Od posledného pápeža sa tiež dozvedáme, ako Boh zomrel. Potom, ako prestal byť tvrdým a pomstychtivým (v Starom zákone), sa na staré kolena stal krehkým a súcitným (v Novom zákone), podobajúc sa skôr dedovi či klátivej babičke než otcovi. Napokon sa svetom unavil do takej nadmiery, že sa zadusil vlastným súcitom, keď videl visiaceho človeka (Ježiša) na kríži. Podľa Nietzscheho sa súcitná láska Boha k nevydarenému, dekadentnému človeku stala jeho peklom a napokon smrťou. Láska k neduživému životu sa mala stať pre Boha osudnou.³⁷ Je nápadné, že Nietzsche tu zamieňa lásku k neduživému človeku za lásku k neduživosti ako takej.

Najohyzdnejší človek sa priznáva k titulu „vrah Boha“. Následne uvádza desivé vysvetlenie, prečo vo svojom srdci musel zabíť Boha:

On však *musel* zomrieť: videl očami, ktoré videli *všetko* – videl hĺbky a priepasti človeka, videl všetku jeho tajenú potupu a ohyzdnosť. Jeho súcit nepoznal zahalenie: liezol do mojich najšpinavších kútov. Ten najzvedavejší, príliš dotieravý, príliš súcitný – musel zomrieť. Stále videl *mňa*: na takom svedkovi chcel som sa

³⁵ Tamtiež, II, „Veštec“, s. 122–123 = KSA 4, s. 172–176.

³⁶ WM 23 = KGW VIII 9[35].

³⁷ NIETZSCHE, *Tak pravil Zarathustra*, IV, „Mimo službu“, s. 237–241 = KSA 4, s. 321–326.

pomstiť, alebo sám už nebyť nažive. Boh, ktorý videl všetko i človeka: ten boh musel zomrieť! Človek *nezniesie*, aby taký svedok žil.³⁸

Ide po duševnej stránke o najohyzdnejšieho človeka preto, lebo musí žiť so zahanbujúcim vedomím uvedeného dôvodu vraždy Boha. Nietzsche stavia dotieravý súcit Boha proti potrebe človeka zachovať si odstup, a tým aj hrdosť, keďže súcit Boha a ľudské špinavé kúty by človeka bez odstupu priviedli k neznesiteľnému zahanbeniu. Preto pre Nietzscheho aj človek, ktorý súcíti s duševne najbiednejšími, napokon stráca zahanbenie pri pohľade na ich biedu, takže sa im čoraz viac podobá, keďže vdychuje ich nečistý vzduch. Podobne ako požiadavka pravdivosti, ktorá je pre kresťanskú spiritualitu zásadná, tak aj súcitná láska má napokon privodiť smrť Boha v ľudskom srdci – koniec kresťanstva. Smrť Boha, vyhasnutie kresťanskej viery má byť tak dôsledkom vnútorných tenzií, nie dôsledkom vonkajších faktorov, aj keď Nietzsche nahliada aj vplyv modernej vedy, umenia, filozofie, ktoré sú tiež do istej miery zodpovedné za smrť Boha.

Deleuze pristupuje k fenoménu smrti Boha u Nietzscheho ako k dramatickej, nie špekulatívnej propozícii. Rozlišuje štvoraký význam smrti Boha:

1. Smrť Boha v osobe jeho Syna na kríži, ktorú dopúšťa jeho Otec, aby ho učinil nezávislým na sebe aj na židovskom národe.
2. Smrť Boha v osobe Otca, čím sa pôvodne judaistická idea národného Boha univerzalizuje. Na kríži zomiera starý židovský Boh, aby sa mohol zrodiť nový kozmopolitný Boh pre všetkých. Smrťou Otca sa vedomie Boha stáva nezávislým na samotných židovských premisách. Rodí sa sirota, ktorá ale pre všetkých obnovuje ideu Boha, pokiaľ v neho uveríme.
3. Smrť Boha v osobe Syna na kríži, ktorú dopúšťa Otec, aby prostredníctvom neho zaplatil dlh za hriechy všetkých ľudí. Veriteľom je tu Satan a dlžníkmi sú všetci ľudia. Napriek tomu dlh spláca Boží Syn, čo je vlastne esencia kresťanského kréda. Deleuze si všíma, že tento zmysel smrti Boha je podľa Nietzscheho potrebné pripísať predovšetkým prístupu sv. Pavla. V dôsledku toho sa má ľudský život stať reaktívnym, keďže človek, ktorý smrti Boha v treťom význame uverí, sa cíti byť vinný za smrť Ježiša, keďže ten zomrel aj za jeho hriechy. Kresť

³⁸ Tamtiež, IV, „Nejohyzdnější člověk“, s. 245 = KSA 4, s. 331.

ľanstvo je tak vo veci smrti Boha exkluzívne tým, že prostredníctvom špatného svedomia a resentimentu učí ľudí, že oni Boha usmrcujú. Tým má byť človeku hlboko vštepený postoj, že Bohu veľa dlhuje. To nikdy vlastnými skutkami nemôže splatiť, aj keď sa neustále prizvukuje, že dlh za hriechy je už splatený. To síce je pravda, no splatenie tohto dlhu akumuloval nový dlh voči tomu, kto dlh splatil. To zrejme káže ľudská hrdosť. Láska k životu má byť potom v kresťanstve len láskou k reaktívnemu životu, teda k životu so špatným svedomím, resp. v závoze voči tomu, kto dlh za človeka splatil.

4. Napokon smrť Boha, ktorého zabíja sám reaktívny život, kde patrí aj najohyzdnejší človek, ktorý nemôže vystáť jeho súciti k sebe, takže udusí Boha v pasci jeho milosrdenstva, resp. Boh sa udusí nevďačnou láskou k reaktívnemu životu, ktorá sa mu stáva osudnou. Boh je takto nahradený reaktívnym človekom.³⁹ K smrti Boha teda vedie to, že život otrockého (dovtedy kresťanského) stáda ruší zväzok s negatívnou vôľou, resp. vôľou, ktorá negovala pozemský svet, jeho (z pohľadu Nietzscheho) pravé hodnoty. Keďže v zászvetí nemožno nič nájsť, idea Boha sa ukazuje ako vedomá vôľa k ničote. Život stádovitých a slabých tak pretrháva dovtedajšiu väzbu k zászvetnému Bohu, vieru v neho. Odvracia sa od vôle Boha aj preto, lebo má byť, hoci len zdanlivým, pôvodcom jeho vífazstva, a teda jeho svedkom. Stádo chce napokon samé triumfovať. Preto sa v podobe posledných ľudí stavia na miesto Boha. Prostriedky, ktoré dovtedy používala vôľa k ničote, ako resentiment a špatné svedomie, ktoré viedli k jej triumfu, sa teraz stavajú proti Bohu, slúžia ateizmu posledných ľudí.⁴⁰

Po smrti Boha ostáva vyprázdnené miesto, ktoré predtým zaberal. To si žiada, aby bolo niečím zaplnené. Život posledných ľudí sem dosadzuje náhradné idey: „Kresťanské hodnotové súdy pretrvávajú všade v socialistických a pozitivistických systémoch.“⁴¹ V modernom svete možno nájsť viacero metamorfóz kresťanstva, ktoré smerujú k zjednodušeniu a pohodlnosti:

³⁹ Gilles DELEUZE, *Nietzsche a filosofie*, Praha: Herrmann & synové, 2004, s. 266–268.

⁴⁰ Tamtiež, s. 255–261.

⁴¹ WM 1, K plánu = KGW VIII 2[127].

Kresťanstvo prestúpilo na mierny *moralizmus*: nepretrval „boh, sloboda a nesmrteľnosť“, ale skôr láskavosť a slušné zmyšľanie spolu s vierou, že láskavosť a slušné zmyšľanie raz zavládnu v celom univerze: je to *euthanasie* kresťanstva.⁴²

To všetko sú pre Nietzscheho len prechodné etapy na ceste k poslednému pasívnemu životu. Dejiny Európy a spolu s ňou celého sveta smerujú od judaizmu cez kresťanstvo, modernú spoločnosť až k poslednému človeku.⁴³ Avšak, ako na to správne upozorňuje Jaspers, takýto výklad predpokladá ideu totálneho vedenia o svetových dejinách, ktorú pokladá za nepravdivú, nakoľko „... vedenie máme vždy iba v *rámci* celku, nikdy nie o celku.“⁴⁴ Potom „... sa ani o kresťanstve [ako by to chcel Nietzsche] ako o nesmiernom dejinnom fenoméne v úplnosti nedá vedieť, čím je.“⁴⁵

Aj Heidegger si všíma, že smrťou kresťanského Boha ostáva ešte miesto, ktoré mu dovtedy náležalo, totiž miesto v ideálnom a nadzmyslovom svete.⁴⁶ Pokiaľ toto miesto naďalej pôsobí vo svete ľudí, je to pre Nietzscheho štádium nezavršeného nihilizmu, keďže doterajšie, kresťanské hodnoty nie sú prehodnotené, kresťanské hodnotové súdy nie sú prekonané,⁴⁷ čím sa problém nihilizmu len vyhrocuje. Završený nihilizmus je potom ten, ktorý neodstraňuje len ideu Boha, ale celý nadzmyslový svet ako miesto ideálnych, nikdy neuskutočniteľných hodnôt kvôli tomu, aby mohlo dôjsť „k prehodnoteniu všetkých doterajších hodnôt,“ t. j. k presadeniu hodnotenia života na základe jeho bytnosti, teda vôle k moci. Hodnotenie, ktoré sa riadi princípom vôle k moci, znamená pre Nietzscheho diametrálne iný princíp hodnotenia v zmysle kladenia nových hodnôt v porovnaní s princípom podľa neho fiktívneho nadzmyslového sveta, na ktorom bolo založené kresťanstvo a celá západná metafyzika.⁴⁸ Poznanie, že „Boh je mŕtvy“, je potom príležitosťou pre to, aby človek napokon vstúpil do vyšších dejín, pokiaľ vôľu k moci zakúša ako skutočnosť skutočného, ako bytie súcna.⁴⁹

42 NIETZSCHE, *Ranní červánky: Myšlenky o morálních předsudcích*, Praha: Aurora, 2004, 92 (s. 61).

43 DELEUZE, *Nietzsche a filosofie*, s. 262–263.

44 JASPERS, *Nietzsche a kresťanstvo*, s. 47.

45 Tamtiež, s. 48.

46 HEIDEGGER, *Nietzscheho výrok „Bůh je mŕtev“*, s. 19.

47 WM 219 = KGW VIII 2[96]. WM 28 = KGW VIII 10[42].

48 HEIDEGGER, *Nietzscheho výrok „Bůh je mŕtev“*, s. 20.

49 Tamtiež, s. 41.

3. ŽIADUCE MOŽNOSTI ŽIVOTA PO SMRTI BOHA

Dostávame sa k pozitívnemu obsahu Nietzscheho filozofie. Tá je obsiahnutá v slovách: život, sila, vôľa k moci, nadčlovek, večný návrat, Dionýzos. V týchto heslách a konceptoch Nietzsche vyjadruje žiaducu hodnotu, ktorej chce pritakať. Podľa Jaspersa je v nich obsiahnutá bytostná snaha smerovať neustále vyššie a nikdy sa v transcencii ducha nad seba nezastaviť. „Z každej pozície, ktorú by sme azda mohli zaujať, t. j. z každej konečnosti, sme opäť vyhánaní. Ocítame sa vo *víre*.“⁵⁰ Nietzsche takto chce uniknúť ťažobe prázdnoty, bezodnej priepasti, ktorá sa pod jeho nohami roztvorila po smrti Boha. Dochádza k protipohybu voči hodnotovej prázdnote, tejto radikálnej indiferentnosti, ktorá sama osebe môže priviesť ľudský život buď do zúfaleho chaosu, pokiaľ sa človek poddáva náhodným popudom, alebo ku křčovitému, fanatickému primknutiu sa k niečomu, čím sa bude čeliť zúfalstvu z vlastnej ničoty.⁵¹

Jaspers skôr zahmlieva, ako vyjasňuje Nietzscheho protipohyb, o ktorom píše už v predslove *Vôle k moci*. Z pohľadu Nietzscheho musíme do konca domyslieť logiku našich veľkých hodnôt a ideálov,⁵² čím má na mysli zažiť otrasný nihilizmus (klamstvo, márnosť, absurditu) základných pilierov kresťanskej viery a morálky, aby sme mohli vztýčiť nové hodnoty. Netreba oslabovať (ako to robí Jaspers) toto Nietzscheho ostrie, ktoré vkladá medzi svoju filozofiu budúcnosti a svet kresťanského náboženstva. Je pravda, že v Nietzscheho myšlienkovom víre sa nemôžeme zastaviť pri žiadnej konečnej pozícii, no rozhodne sa tiež nemôžeme vrátiť k paulínskemu kresťanstvu. Preto si na rozdiel od Jaspersa nemyslím, že Nietzschemu hlbšie porozumieme, keď opustíme jeho vôľu k ničeniu, zameriavajúcu sa na kresťanstvo, ako keby toto bolo u Nietzscheho len niečo povrchné.⁵³ Ak to urobíme, nebudeme vidieť cestu ducha do budúcnosti, ktorú nám chce ukázať, ale len čoraz viac znejasňujúci vír ducha, ktorý, keďže každú cestu zahmlieva, pohlcuje, sa nedá filozoficky analyzovať.

Možná a žiaduca transcencia ducha nad seba po smrti Boha je u Nietzscheho najzreteľnejšie vyjadrená v koncepte nadčloveka. Snaha

⁵⁰ JASPERS, *Nietzsche a kresťanstvo*, s. 69.

⁵¹ Tamtiež, s. 66.

⁵² WM Vorrede 4 = KGW VIII 11[411].

⁵³ JASPERS, *Nietzsche a kresťanstvo*, s. 76.

uskutočniť ideál veľkosti života, jeho ducha sa po smrti Boha nemá vytratiť, keďže človek by sa nemal vzdať lásky, nádeje a hrdinstva.⁵⁴ Nie je už vedená vernosťou nebesiam, zacielená k večnému životu, ale vedená vernosťou zemi, zacielená k pretvoreniu pozemského života. Nebesia, ríša Boha, rovnako aj Platónova ríša ideí sa po smrti Boha ukazujú len ako utopický odraz zeme. Ideál, ľudský či nadľudský, musí byť realizovaný v možnostiach, ktoré poskytuje pozemský život. Vernosť zemi, pozemskému životu je hlavným imperatívom po smrti Boha:

Zaprisahávam vás, bratia moji, *ostaňte verní zemi* a neverte tým, ktorí vám hovoria o nadpozemských nádejach! Traviči to sú, či to už vedia alebo nie. ... Kedysi bol zločin proti bohu najväčším zločinom, ale boh zomrel, a s ním zomreli tiež títo zločinci. Páchať zločin proti zemi a vnútornosti nevyspytateľného si ceníť viac ako zmysel zeme – to je teraz najhroznejšie!⁵⁵

Po smrti Boha má zmysel pozemský idealizmus, teda transcendencia ľudského bytia, ktorá sa obracia k Veľkej matke, Zemi, nachádzajúc tu svoje najvyššie možnosti. Idea Boha je nahradená ideou matky Zeme.⁵⁶ Až táto idea dáva zmysel vzostupu človeka smerom k nadčloveku, podobne ako idea Boha dáva zmysel vzostupu človeka smerom k nasledovníkovi Krista.

Aj keď smrť Boha najskôr znamená mučivé napätie, nakoľko sa zásadným spôsobom mení paradigma ľudského seba porozumenia a seba realizácie, predsa napokon má vyjsť nad horizontom ranné zore, teda ťažko opisateľný druh svetla, šťastia, uľahčenia, rozveselenia.⁵⁷ To však majú uzrieť len tí, ktorí sami pred sebou nestratia cenu, aj keď sa zrieknu služobnosti Bohu.⁵⁸ Predovšetkým im má byť vlastná aktívna vôľa k moci v zmysle tvorivého rozdávania seba samého, prekypovania plného a mohutného života.

Smrťou Boha sa zásadne mení ľudský duch,⁵⁹ keďže dochádza k sebaznehodnoteniu dovtedy dominujúceho náboženstva, jeho morálky

⁵⁴ NIETZSCHE, *Tak pravil Zarathustra*, I, „O stromu na hoře“, s. 38 = KSA 4, s. 55–57.

⁵⁵ Tamtiež, „O nadčloveku a posledním člověku“ (s. 10) = KSA 4, s. 15.

⁵⁶ FINK, *Filosofie Friedricha Nietzscheho*, s. 79.

⁵⁷ NIETZSCHE, *Radostná věda*, 343 (s. 186).

⁵⁸ NIETZSCHE, *Tak pravil Zarathustra*, I, „O cestě tvůrčího“, s. 55 = KSA 4, s. 80–83.

⁵⁹ J. Fulka, nadväzujúci na francúzskych autorov, ktorí sa v 20. storočí vyrovnávali s Nietzscheho dielom (P. Klossowski, G. Deleuze, G. Bataille), vychádza z jeho tvrdenia, že každá veľká udalosť (myslí sa tým smrť Boha) potrebuje mnoho ticha a času, aby konečne našla silu, ktorá jej dodá podstatu. Porov. NIETZSCHE, *Tak pravil Zarathust-*

a metafyziky. Symbolom človeka už nie je ľava, pretože človek už nežije pod bremenom nadpozemskej transcendencie a očakávania večného života po smrti. Život sa nevyznačuje poslušným nasledovaním nárokov a náročných úloh, ktoré na človeka kladie Boh prostredníctvom zdanlivo objektívne daných hodnôt, ktoré sú ukotvené v jeho bytnosti. Po smrti Boha je symbolom ľudského ducha lev, ktorý v stanovisku objektivismu hodnôt poznáva sebaodcudzenie človeka. Lev však nie je pre Nietzscheho konečným štádiom ľudského ducha po smrti Boha. Duch leva sa totiž len negatívne vymedzuje voči transcendencii Boha tým, že ju popiera. Dosahuje len negatívnu slobodu od niečoho, nie pozitívnu slobodu k niečomu, teda niečo, čo by človeku umožnilo žiť produktívne aj po smrti Boha. To umožňuje až duch dieťaťa, ktorý prekonáva vzdorovitost', urputnosť a kŕčovitost' ducha leva. Dieťa znamená také zabudnutie na Boha, ktoré prináša nevinnosť a hru, ktoré sú prirodzenými danosťami pozitívnej slobody. S dieťaťom odpadá aj rozlíšenie medzi našim zmyslovým svetom a svetom čisto inteligibilným, oná Platónova dualita.⁶⁰ Dieťa predstavuje taký stav duše, kedy sa človek zbavil nielen predstavy vlastnej hriechnosti, ale aj akejkolvek namrzenosti, ktorá by po nej ostala. Dosahuje presvedčenie o absolútnej nutnosti a nevinnosti všetkého dia-

ra, II, „O veľkých udalostech“, s. 120 = KSA 4, s. 171. To znamená, že smrť Boha je tichá udalosť, ktorá čaká na svoj zmysel. Ten jej môže byť udelený len potom, ako sa myslenie celkom preformátuje touto udalosťou. Uvedení francúzski myslitelia pristupujú k fenoménu smrti Boha v tomto kontexte. Pýtajú sa, ako je vôbec možné myslieť po smrti Boha. Do centra ich pozornosti sa dostáva otázka: ako človek môže konceptualizovať seba, svoje bytie? Po smrti Boha už nie je možné sa odvolávať ako R. Descartes v *Meditáciách o prvej filozofii* (3. meditácia) na Boha ako garanta vlastnej identity. Descartes odvodzoval ideu konečného ľudského bytia od nekonečnej idey Božieho bytia. Pokiaľ to už nie je možné, otvára sa tým z Klossowského pohľadu prapodivný svet multiplicity, ne-identity, preludov a dvojníkov. Výrok „Boh je mŕtvy“ tak znamená stratu garancie identity ľudského ja. Podľa neho preto potom sa Nietzsche v neskorom období svojej tvorby raz prehlasuje za Dionýza, potom zas za Ukrižovaného. To však pravdepodobne bolo dôsledkom jeho začínajúcej pomätenosti, nie smrti Boha v jeho srdci. Klossowski ukazuje, že po smrti Boha sa nielen stráca súdržnosť ľudského ja, ale sa stráca aj znakový systém ako prostriedok vytvárania zmyslu, en bloc stráca sa kritérium pre rozlíšenie pravého a nepravého. Svet po smrti Boha je bludným kruhom, teda Nietzscheho večným návratom bez intencionality, bez účelu, cieľa. Porov. Josef FULKA, „Smrť Boha a možnosti myslenia,“ in *Nietzsche a člověk*, eds. Josef Kružík – Jaroslav Novotný, Praha: UK – Fakulta humanitních studií, 2005, s. 222–229. Porov. Pierre KLOSSOWSKI, *Nietzsche et le cercle vicieux*, Mercure de fran, 1975.

⁶⁰ NIETZSCHE, *Tak pravil Zarathustra*, I, „O třech proměnách“, s. 21–23 = KSA 4, s. 29–31. FINK, *Filosofie Friedricha Nietzscheho*, s. 81–83.

nia, najmä vlastného konania. Mizne tak pocit zodpovednosti a akékoľvek výčitky svedomia.⁶¹

4. SMŤ BOHA U NIETZSCHEHO V REFLEXII HEIDEGGERA

Heideggerovmu zamysleniu sa nad udalosťou smrti Boha u Nietzscheho je venovaná osobitná sekcia z viacerých dôvodov. Jednak práve Heidegger svojím špecifickým jazykovým štýlom, a teda myšlienkovým prístupom, dokázal mysliteľsky hlbšie ukázať a zdôvodniť konečnú fázu vo vývoji metafyziky v jej onto-teologickej štruktúre. To súvisí s jeho pochopením, že to bol práve Nietzsche, kto domyslel do posledných dôsledkov to, k čomu novoveká metafyzika (od obratu R. Descarta) nutne vedie: k rozkladu svojej bytnosti. Heideggerovi potom obdobne ako Nietzschemu ide o založenie, alebo aspoň vytvorenie predpolia pre budúce založenie nemetafyzického spôsobu myslenia. Avšak v konečnom dôsledku Nietzscheho cestu kvôli uvedenému smerovaniu neprijíma ako tú svoju. Napokon tu treba uviesť, že väčšina postmoderných mysliteľov, ktorí uvažujú o spôsobe myslenia a života po smrti Boha, nutne naráža a následne reaguje na Heideggerove pokyny a ukazovatele, ktoré dáva a na ktoré poukazuje na svojej ceste.

Heidegger sa teda nad Nietzscheho výrokom „Boh je mŕtvy“ zamýšľa v kontexte dejín metafyziky, do ktorých zaraďuje aj Nietzscheho ústredný koncept vôle k moci, ktorý má predstavovať konečné štádium v jej vývoji. Nietzsche svojím výrokom má explicitne vyslovovať to, k čomu dejiny metafyziky od Platóna nutne smerovali, totiž k nihilizmu. Na rozdiel od Heideggera je však pre Nietzscheho metafyzika od Platóna cez kresťanskú metafyziku v službách dekadentného, duchovne unaveného života, je len produktom istého typu človeka. Pre Heideggera západná metafyzika má pôvod v dejinnom údele bytia (Ereignis), ktorému sa myslitelia v oblasti metafyziky len snažili urobiť zadosť. Metafyzika ako dejiny pravdy súcna je potom vo svojej bytnosti nihilizmom preto, lebo nemyslí pravdu bytia samého, a tým pravdu samú ako bytie, pretože bytie devaluje na hodnotu. Myslenie v hodnotách je radikálnym zabíjaním bytia.⁶²

⁶¹ NIETZSCHE, *Lidské, příliš lidské I*, 133 (s. 93–94).

⁶² HEIDEGGER, *Nietzscheho výrok „Bůh je mrtev“*, s. 50–52.

Pre Nietzscheho nihilizmus znamená, že najvyššie hodnoty metafyziky, totiž pravda, dobro a krása, sa znehodnocujú, na miesto nich sa ukazuje nič. Extrémny nihilizmus potom „hodnotu vecí kladie práve do toho, že tejto hodnote neodpovedá a nikdy neodpovedala *žiadna* realita, ale [hodnota predstavuje] iba symptóm sily na strane tých, ktorí *hodnotu kladú*, simplifikáciu pre účely života“.⁶³ Vôľa k moci je tak jediným princípom kladenia hodnôt. V Nietzscheho myslení sa stáva vedomou. Nie že by predtým nepôsobila, no dovtedajšia metafyzika si ju nechcela priznať tak, ako pôsobí. Nietzsche poznáva, že všetko súcno je zasadené do tejto vôle, čím sa Boh a celý nadzmyslový svet stávajú neskutočnými. Uvedomenie si toho znamená nihilizmus. Postojom nihilizmu strácame právo zdôvodňovať a legitimizovať život cez hodnoty, ktoré sme dovtedy pokladali za najvyššie. So západnou metafyzikou padá celý hodnotový systém protikladov, ktorý sa o ňu opieral, takže človek sa ocitá v hodnotovom vákuu.

Pre Heideggera tento nihilizmus primárne nie je nejakým dejinným javom a duchovným prúdom medzi inými ako kresťanstvo, humanizmus, osvietenstvo, ale je niečím, čo ich zakladá a nesie ako základný pohyb dejín západu.⁶⁴ Heidegger si všíma, že Nietzsche má pod smrťou Boha na mysli kresťanský koncept Boha, ktorého miesto je v Nebesiach (v náboženskom jazyku) či v nadzmyslovom, inteligibilnom svete (vo filozofickom jazyku). Strata viery v existenciu Boha tak zároveň znamená nedôveru v existenciu akéhokoľvek nadzmyslového sveta vrátane Platónovej ríše ideí. Západná metafyzika, ktorá sa odvíja od Platónovho postulovania nadzmyslového sveta, je potom smrťou Boha na konci svojej zmysluplnej existencie.⁶⁵

Heidegger pokladá metafyziku za takú štruktúru súcna v celku, ktorá si zakladá na rozlíšení zmyslového a nadzmyslového sveta (Boha, ideí v Platónovom význame) a ktorá riadi dejinný priestor západu od Platóna. Už u neho je celá ontologická hierarchia ukotvená ideou Dobra. To je najvyšší princíp, onto-teologický Boh, ktorý legitimizuje celé metafyzické myslenie.

Podľa Heideggera (rovnako ako podľa Nietzscheho) je nutným údelom takto chápanej metafyziky rozklad jej bytnosti, resp. rozklad nadzmyslového sveta. To sa prvýkrát jasne ukázalo v Nietzscheho myslení

⁶³ WM 13 = KGW VIII 9[35].

⁶⁴ HEIDEGGER, *Nietzscheho výrok „Bůh je mrtev“*, s. 14.

⁶⁵ Tamtiež, s. 12–13.

o nihilizme, ktoré je koncentrované do výroku „Boh je mŕtvý“. Tento rozklad potom spôsobuje rozklad celej západnej kultúry a civilizácie, ktorá stráca tvorivú silu a stáva sa ničotnou, keďže metafyzika bola jej fundamentom. „Výrok ‚Boh je mŕtvý‘ znamená: nadzmyslový svet stratil pôsobiacu silu. Neposkytuje už život.“⁶⁶

Podľa Heideggera má teda Nietzsche pravdu, keď vidí bytostné určenie nihilizmu v metafyzike. Ide mu ďalej o to, aby bez ilúzií pocítil pravdu výroku o smrti Boha. To je možné len tak, keď pochopíme tento údel z jeho dejinnej bytnosti, z ktorej vzišiel. Tým je podľa neho „subjektita“, ktorá zakladá počiatok novovekej metafyziky u R. Descarta. Pre ňu bytie súcna spočíva v pred-stavovaní každého súcna ako pred-metu, teda v jeho spredmetňovaní, postavení pred ego cogito, pred človeka ako subiectum.⁶⁷

Keď sa potom Nietzsche ústami pomätenca pýta, ako sme dokázali vypíť more, tak tým podľa Heideggera naznačuje prechod k novovekej metafyzike, ktorá si zakladá na onom ego cogito, vo vzťahu ku ktorému sa všetko stáva predmetom. Dovtedajšie súcno sa vpája do imanencie subjektity, resp. prestáva byť súcnom v sebe vlastnom bytí. To znamená, že súcno už nie je prítomné samo zo seba, ale je prítomné tak, aby mohla byť zabezpečená jeho použiteľnosť, ovládateľnosť v zmysle dopredu prekalkulovaného výkonu istej technickej praxe. Tiež sa tým nutne stráca nadzmyslový svet ako v pravde súcny, teda svet Boha a najvyšších hodnôt, keďže ego kladie každú hodnotu zo seba. To, že „Boh je mŕtvý“, potom znamená, že ľudia ho zabili tým, že odstránili osebe súcny nadzmyslový svet, keďže prestal byť vierohodný. Takto súcno ako také nie je celkom zničené, avšak vo svojom bytí sa stáva iným. Už nie je súcnom samým osebe, ale je disponovateľným množstvom súcna, ktoré vyžaduje vláda človeka nad súcnom ako možnou predmetnosťou v zmysle jej vôle k moci.⁶⁸

Heidegger teda v Nietzscheho výroku „Boh je mŕtvý“ vidí skrytý poukaz na usmrcovanie bytia súcna, ku ktorému sú podľa neho celé dejiny metafyziky od Platóna až po Nietzscheho vedené v zmysle uvlastnenia z údeltu (Ereignis) bytia samého; bytie samé sa tu odŕahuje do svojej nepravdy, resp. skrýva sa, nie je myslené. „Zaoberať sa iba súcnom v zabudnutosti bytia – to je nihilizmus. Takto pochopený nihilizmus je po-

⁶⁶ Tamtiež, s. 13.

⁶⁷ Tamtiež, s. 43–45.

⁶⁸ Tamtiež, s. 48–50.

tom základom pre onen nihilizmus, ktorý popísal ... Nietzsche.⁶⁹ Pre Heideggera sú potom náboženské, morálne, vôbec kultúrne dôsledky smrti Boha, nihilizmu vždy už v závoze pôvodnejších, fundamentálnych zmien, ktoré on nahliada v rovine dejinného údely bytia. Preto pre Heideggera nie je primárne dôležité zachytávať rovinu náboženskej viery, ktorej strata je pre neho až sekundárna vec. Smrť Boha, nihilizmus ako dejinný údel západnej metafyziky je tak predpokladom smrti Boha ako kultúrnej udalosti.

Pôvodnou bytnosťou nihilizmu (*nihil* nihilizmu) je to, že s bytím sa to má nijako, keďže v metafyzike, ktorá je vo svojej bytnosti nihilizmom, nie je bytie vôbec myslené, resp. je zamenené za súcno. Ak potom pomätenec v Nietzscheho fragmente opakuje: „Hľadám boha! Hľadám boha!“,⁷⁰ tak Heidegger v tom počuje „hľadám bytie“. Bytie samé sa nám totiž odoprelo. To znamená, že sme sa v opustenosti bytím súcna stali „bezdomovcami“,⁷¹ ktorí žijú v dobe zavŕšeného vyprázdnenia všetkého zmyslu, keďže všetko súcno stratilo vlastnú bytnosť (bytie), teda akoby jasné kontúry, zmysel, opodstatnenie.

Nihilizmus vo výroku o smrti Boha u Nietzscheho nie je takto pochopený, keďže aj on, ako podľa Heideggera posledný významný metafyzik, na bytie zabudol. Jeho myslenie, hoci správne myslí nihilistický údel západnej metafyziky, hoci sa snaží nihilizmus, a tým aj metafyziku, prekonať prehodnotením jej hodnôt, resp. hodnôt morálky otrokov, naďalej myslí z perspektívy novovekej metafyziky, pre ktorú je charakteristické ústredné postavenie subjektu.

Je možné tvrdiť, že Nietzsche sa dostatočne odpútava od metafyzického myslenia, pokiaľ postmoderní myslitelia, ktorí ho v tom chcú nasledovať, pokračujú v dekonštrukcii tradičných metafyzických kategórií vrátane subjekt-objektového rozštiepenia (pozn. č. 59). K tomu vedie aj Nietzscheho koncept perspektivizmu. Heidegger si je dobre vedomý toho, že pre Nietzscheho vôľa vždy presadzuje svoju moc cez perspektívu, uhol pohľadu, ktorá/ý stanovuje najvyššie hľadiska, teda hodnoty, cez ktoré vnucuje všetkým veciam sebe vlastný tvar, charakter, svoju pe-

⁶⁹ GA 40, s. 212 (Martin HEIDEGGER, *Gesamtausgabe*, Frankfurt a. M.: Vittorio Klostermann, 1974).

⁷⁰ NIETZSCHE, *Radostná veda*, 125 (s. 113–114).

⁷¹ Martin HEIDEGGER, *O humanizmu*, Praha: Ježek, 2000, s. 30.

čať.⁷² Toto ale Heideggera neuspokojuje, keďže takto metafyzické myslenie v jeho bytnosti nie je možné prekonať.

Heidegger nás chce pri snahe o prekonanie metafyziky priviesť až k opusteniu hodnotového myslenia. Ide mu ešte o ďaleko radikálnejší posun, ruptúru, zvrat (Kehre) v našom myslení ako Nietzschemu, vedenému snahou o „prehodnotenie všetkých hodnôt“. Heidegger nechce žiadne hodnoty prehodnocovať, takže ani nechce zaujať anti-metafyzický postoj, ako sa to vskutku Nietzschemu aj podarilo. Takto metafyzické myslenie, a teda ani jeho nihilizmus, neprekonáva, ale metafyziku len prevracia do podoby metafyziky, ktorá si je vedomá svojej vôle k moci. Takto nie je možné sa dostať za metafyziku, teda navrátiť sa do nemetafyzických základov metafyziky, do roviny, ktorú Heidegger poníma ako „blízkosť bytia“. Heidegger chce v zmysle návratu k tomu najbližšiemu jednoducho len zostúpiť do tej roviny myslenia, ktoré predchádza hodnotovému. V tejto súvislosti hovorí o „počiatočnom myslení“ (myslení tzv. „iného počiatku“), počiatočnejšom ako je metafyzické.⁷³ Podľa neho hodnotové myslenie v akejkolvek obsahovej podobe (platónskej, kresťanskej, prevrátenej Nietzscheho) zotráva v zabudnutosti bytia, pokiaľ nenecháva vystúpiť bytie samo, nenecháva vystúpiť bytie do živúcnosti jeho bytnosti, resp. nenecháva ho vstúpiť do myslenia v jemu vlastnej pravde. Bytie sa takto zatemňuje tým, že vôľa ako vôľa k moci (neuvedomená v kresťanstve, vedomá u Nietzscheho) kladie hodnoty.⁷⁴ Heidegger tvrdí, že „hodnotové myslenie je najväčšou blasfemiou, ktorú možno vzhľadom k bytiu myslieť“.⁷⁵ Preto ho koncept Nietzscheho vôle k moci neuspokojuje, pokiaľ jeho cieľom je vymanenie sa z područia metafyziky.

⁷² HEIDEGGER, *Nietzscheho výrok „Bůh je mrtev“*, s. 21–25.

⁷³ K tomuto mysleniu nás má priviesť základné ladenie, naladenie (Grundstimmung), teda ovládnutie myslenia naladeniami, medzi ktoré počíta: uľaknutie či vydesenie (Erschrecken) kvôli zahliadnutiu našej opustenosti bytím, zdržanlivosť (Verhaltenheit) ako stav pripravenosti pre unesenie úľaku a ostych (Scheu) pred tým, čo sa odoprelo, vedúci k nevyhnutnosti zmlknutia. Porov. Martin HEIDEGGER, „Pro nemnohé – pro vzácné,“ in *Údiv a zdrženlivost*, ed. Jiří Michálek, Praha: OIKOYMENH, 1999, s. 35–42.

⁷⁴ HEIDEGGER, *Nietzscheho výrok „Bůh je mrtev“*, s. 50–54.

⁷⁵ HEIDEGGER, *O humanismu*, s. 39.

ZÁVER

Nietzsche v rôznych oblastiach (oblasť filozofického, morálneho myslenia ako aj žitého sveta) vyratúva dôsledky kultúrnej a dramatickej udalosti, ktorou je smrť Boha. Tento výpočet je odôvodnený a do istej miery ho potvrdzuje aj spoločenská realita. Cieľom štúdie nebolo argumentovať v prospech pravdivosti/neppravdivosti Nietzscheho tézy „Boh je mŕtvy“, keďže to by si vyžadovalo vedecký prístup v zmysle psychosociálneho metodického výskumu. Zámerom bolo ukázať a dokázať, že pokiaľ z tejto tézy vyjdeme, tak sa v zmysle imanentne jej danej logiky ukazujú ako oprávnené tie konzekvencie, ktoré Nietzsche uvádza ako nutné vzhľadom na túto udalosť. Pokiaľ však Boh v ľudskom srdci nie je mŕtvy, čo neplatí v prípade autentickej viery, uvedené dôsledky sa nevzťahujú na jeho myslenie, cítenie a vôbec spôsob života.

Pokiaľ idea Boha predstavuje nosný základ kresťanského morálneho výkladu sveta, jej odmietnutím sa všetky tvrdenia tohto výkladu ukazujú ako iluzórne. Smrť Boha v ľudskom srdci, ktoré si dovtedy zakladalo na viere v existenciu Boha, v sebe subjektívne znehodnocuje tie hodnoty, ktoré vyžadujú garanciu nadzmyslovým, ideálnym svetom. Metafyzika, ktorá má onto-teologickú štruktúru, tiež stráca svoje opodstatnenie.

Pokiaľ sa človek nedokáže povzniesť nad smrť Boha, ale ňou trpí, máme do činenia s tzv. vyššími ľuďmi, ktorí sa síce cítia zúbožení v stádovitej pospolitosti, no nepredstavujú pre Nietzscheho ideál ľudskej či nadľudskej veľkosti. Ešte horšie je to s tzv. poslednými ľuďmi, ktorí pripomínajú typické postmoderné postavy, ako ich vykresľujú Bauman a Lipovetsky. Je im síce jedno, že Boh je mŕtvy, no je im jedno aj to, že sa vzdali snaženia po duchovnom raste nad seba.

Heidegger ukazuje, že fenomén smrti Boha v Nietzscheho myslení vrhá svetlo na nutný údel západnej metafyziky. To znamená, že tento fenomén nemožno v jeho jadre vysvetliť uvádzaním psychologicky a sociologicky relevantných dôvodov toho, prečo ľudia strácajú vieru v Boha. Tie môžu byť skôr len v závoze dejinného údely samotného bytia, ním už vždy podmienené. Podľa Heideggera však Nietzsche nenachádza východisko z nihilizmu, keďže prevrátením metafyziky, resp. konceptom vôle k moci, bytie naďalej nemyslí, resp. zotrváva v zabudnutosti bytia.

The Death of God in the Thought of Friedrich Nietzsche

Keywords: Death of God; Christianity; Metaphysics; Moral Interpretation of the World; Friedrich Nietzsche; Martin Heidegger

Abstract: The topic of the study is the phenomenon of the death of God in the thought of Friedrich Nietzsche and its reflection through interpretation and evaluation by the following thinkers: M. Heidegger, K. Jaspers, E. Fink, G. Deleuze and P. Kouba. Special attention is paid to the reasons and consequences of the cultural and dramatic event, which is the death of God. Attention is also focused on the personality types that are characteristic after the death of God and on the desirable and undesirable life possibilities that this event opens up. The current reception of Nietzsche's statement "God is dead" demonstrates that his insight and justification of the consequences that flow from the death of God in the sense of the loss of Christian faith in his existence is justified. The result of the analysis is that there are consequences regarding 1) the current Western metaphysics in its onto-theological structure, 2) the loss of the guarantee of the so-called moral interpretation of the world and its "benefits" for a spiritually weak person, 3) the character and spiritual level of a person to project the overall meaning of life. At the same time, in our postmodern era, some consequences of the death of God are confirmed. The argumentation confirms the legitimacy of these three consequences of the death of God. This is the main thesis of the study.

Mgr. Matej Ferjanc, PhD.
Ul. Gagarina 2432/101
960 01 Zvolen
Slovensko
matej.ferjanc@gmail.com
ORCID ID <https://orcid.org/0000-0002-3882-1168>